

Pojetí Výtvarné výchovy v rámci vzdělávací oblasti Umění a kultura

Markéta Pastorová

Pojetí výtvarné výchovy, proměna vzdělávacího obsahu, doporučení pro rozpracování učiva do osnov školního vzdělávacího programu

V posledním období, zejména pak v posledních deseti letech, procházely koncepce i praxe výtvarné výchovy u nás i ve světě dynamickými změnami souvisejícími jak s proměnami současného výtvarného umění, tak s těmi, jež přináší pluralitní společnost.

Jako potřebné se proto ukázalo přehodnotit dosavadní pojetí výtvarné výchovy v základních školách a gymnáziích a vytvořit pro obor rámec, který by na jedné straně podporoval tvůrčí přístup pedagogů k vytvoření různorodých programů výuky výtvarné výchovy a na straně druhé přesněji definoval vzdělávací obsah výtvarné výchovy tak, aby se stala rovnocennou součástí základního vzdělávání.

Oblast *Umění a kultura* je pojata tak, aby její jednotlivé vzdělávací obory¹ umožnily všem žákům zapojit svůj každodenní osobní život do širší kontinuity lidské zkušenosti. Vychází z přístupu k člověku jako k individualitě, jejíž tvořivost a komunikace se podílí na procesu poznávání jako součástí sociální integrace.

Na rozdíl od dosavadního přístupu, založeného převážně na estetické kultivaci žáka a zdůrazňujícího formativní a výchovné působení, přináší současné pojetí oblasti, založené na **znakovém systému umění**, specifické poznání a komunikaci a možnost emancipovaně se zapojit do sociální interakce.²

Obsah výtvarné výchovy, doposud často zúžený na okruh umělecké výtvarné tvorby, se tak rozšiřuje o **tvůrčí přístup k vizuální komunikaci**, tedy ke všem podnětům, s nimiž se běžně děti setkávají. Aby se však nestávaly pouze jejími (rozumí se vizuální kultura v nejširším slova smyslu) pasivními a bezbrannými příjemci, je zapotřebí, aby dokázaly rozpoznat a uplatnit jednotlivé prvky vizuálně obrazných vyjádření. Zapotřebí je rovněž znát prostředky, které mohou při jejich tvorbě uplatnit a rozpoznat to, co jsou schopny samy ze svých zkušeností do vizuálně obrazného vyjádření vložit. Je pro ně důležité vědět, jaké subjektivní zkušenosti do tvorby vnášejí, na co a proč ve své tvorbě navazují, uvědomit si osobní důvody výběru či preferenci vizuálně obrazných vyjádření.

Důležité je vědět, že obsah i **hodnota** vizuálně obrazných vyjádření nejsou objektivně a jednou provždy dané, ale že se **utváří v procesu komunikace**. Proto je třeba, aby žáci na své úrovni dostali příležitost pochopit principy tvorby a mohli se tak stát poučenými vnímajícími a interprety i tvůrci.

Proces tvorby, který umožňuje rozvíjet žákovi originalitu, tvořivost, smyslovou citlivost, schopnost ocenit osobní prožitek i schopnosti osobně se zapojit do procesu komunikace, výrazně přispívá k dosažení gramotnosti emoční, kulturní a vizuální.

PROMĚNA VZDĚLÁVACÍHO OBSAHU VÝTVARNÉ VÝCHOVY

Pojetí oboru je záměrně koncipováno tak, aby učitel mohl při tvorbě svých vlastních osnov pro školní vzdělávací program nabídnout takové konkrétní tvůrčí činnosti, postupy, metody, technologie, formy a metody práce, které budou reagovat na skutečné **zájmy dětí** i na **cíle a vzdělávací záměry** konkrétního školního vzdělávacího programu.

Osnovy mohou odrážet různé varianty přístupů a pojetí, avšak je důležité, aby vycházely z principů uplatněných jak při formulování očekávaných výstupů, tak při členění obsahu učiva na okruhy podle činností - proto se užívá termín **obsahová doména**, který je názvem pro činnostně (ne tematicky) členěné učivo.³

Výběr konkrétních ukázek z umělecké či široké vizuální produkce rovněž zůstává na učiteli. Je však dobré způsob přístupu k výběru alespoň v obecné rovině vyjádřit v charakteristice osnov či v kontextech a přesazích oborů. Osnovy pak učitel dále podle potřeby rozvíjí ve svých tematických plánech, kde již pracuje s konkrétními motivačními názvy tematických okruhů, námětů, prostředků, konkrétními metodami a formami - např. návštěvy galerií a muzeí a jejich edukačních programů.

Na rozdíl od dosavadního přístupu k učivu výtvarné výchovy (členěného podle motivačních názvů tematických okruhů; užívaných prostředků, postupů a technologií či názvů vyjadřujících metodické přístupy) je obsah učiva členěn do tří obsahových domén:

Rozvíjení smyslové citlivosti		Uplatňování subjektivity		Ověřování komunikačních účinků
--	--	-------------------------------------	--	---

Jejich názvy vyjadřují tři základní okruhy činností, které mají ve vzájemné provázanosti vnímání, tvorby a interpretace žákům umožnit:

- podílet se (podle svých schopností a zájmů) na procesu umělecké tvorby
- uvědomovat si, rozvíjet a uplatňovat schopnost osobitého vnímání a vyjadřování a účastnit se komunikačního procesu
- odhalovat nezastupitelný význam umění při poznávání a chápání světa i sebe samých

Pro osnovy Výtvarné výchovy ve *školním vzdělávacím programu* je potřeba dále rozpracovávat učivo tak, aby směřovalo k získání očekávaných výstupů a aby byla žákům nabídnuta co možná nejbohatší **škála interakcí** se světem. Podstatné je, aby žák dostal příležitost osobitě se vyjadřovat, ať již jako vnímatel, tvůrce či interpret, experimentovat s širokou škálou prostředků a postupů nejen tradičních (kresba, malba grafika, prostorová tvorba), ale i prostředků vycházejících ze současných tendencí umělecké i běžně užívané vizuální produkce (komunikační grafika, vizualizované dramatické akce, animovaný film, komiks, fotografie, videotvorba, počítačová animace, reklama).

Je rovněž důležité, aby byl u žáků postupně utvářen, na základě jejich vlastních zkušeností z tvůrčích činností, i odborný pojmový aparát, jehož prostřednictvím je možné se nejen zapojit do procesu komunikace, ale vědomě reflektovat svoji tvůrčí činnost i své postavení v procesu tvorby. To umožní žákovi rozvíjet kreativní přístup ke světu a nacházet zdroje inspirace nejen v hodnotách již ověřených, ale být otevřený a vstřícný k tvorbě, která přináší, nová, dosud neověřená a často neočekávaná řešení i výsledky.

a) Rozvíjení smyslové citlivosti

Obsahem jsou činnosti, které umožňují žákovi rozvíjet schopnost rozeznávat podíl jednotlivých smyslů na vnímání reality a uvědomovat si vliv této zkušenosti na výběr a uplatnění vhodných prostředků pro její vyjádření.

Svět pro nás bude tak bohatý, jak my sami jej budeme schopni bohatě vnímat. To, že žák umí vnímat však není samozřejmý výchozí moment, ale je potřeba tuto schopnost dále tříbit, pěstovat a rozvíjet.

O potřebnosti rozvíjení slovní zásoby nikdo nepochybuje, přistupujeme ale se stejnou odpovědností k rozvíjení zásoby naší řeči vizuální, hmatové, sluchové či pohybové?

Učitel by měl vytvořit dostatek příležitostí pro to, aby se děti mohly dotýkat nejen soch, objektů či nejrůznějších předmětů, ale aby si postupně byly samy schopny co nejvíce uvědomovat a reflektovat své vjemy. Aby zpočátku základní rozdíly byly postupně doplňovány rozpoznáváním a vyjadřováním subtilnějších nuancí. Děti by neměly zůstat u fascinace zážitky z neobvyklých doteků, ale měly by být schopny tuto různorodost zachytit nejrozmanitějšími vizuálně obraznými vyjádřeními, případně je reflektovat slovně.

Děti je třeba pojímat jako tvůrčí osobnost s plným právem na své sebevyjádření. Doposud používané termíny pro výsledek tvůrčí činnosti jako "obrázek", "výkres", "výtvarná práce" nejsou z tohoto pohledu již zcela přesné. Jsou příliš zatíženy dosavadní představou, že se jedná o obecně přijímaný jako "hezký" a pravidla zadání a normu přijatelnosti nepřekračující dětský "obrázek". Je samozřejmé, že rovina jazyka učitele bude k dětem přiměřená, vstřícná a motivující a neznamená to, že se učitel zcela dosavadní terminologie při výuce vzdá.

Jestliže děti budou mít příležitosti se například s hmatovými vjemy setkávat a budou mít dostatek času si jejich různost uvědomovat, přemýšlet o nich a vyhledávat záměrně kolem sebe objekty, u kterých se dá předpokládat i hmatový prožitek, pak také jejich vizuálně obrazná vyjádření logicky budou vzájemně odlišná, protože i jejich doteky a pocity se liší. Také způsob výběru vizuálně obrazných prostředků (dále jen prostředků), kterými své zážitky, vjemy a pocity "vedou" do vizuální podoby by měl tuto osobitost postihovat.

Do výsledku tvůrčí činnosti se samozřejmě promítá osobnost učitele, jeho energie, se kterou k práci s dětmi přistupuje. Jeho schopnost pohotově reagovat na nové možnosti a neobvyklé přístupy objevené dětmi v průběhu práce a schopnost modelovat své výchozí představy při dialogu s nimi.

Při interpretaci výsledků tvůrčí činnosti a při jejich zapojování do procesu komunikace by hlavní slovo měly mít děti. Schopnost rozlišovat vizuálně obrazná vyjádření vede k rozvíjení smyslové citlivosti stejně jako rozlišování vjemů získaných z přímého kontaktu se světem. Jestliže se někomu nedaří vyjádřit své jedinečné pocity, vjemy a prožitky, neznamená to, že se mu nebude dařit odhalovat tato sdělení ve vizuálně obrazných vyjádření někoho jiného. Ta mu naopak mohou odhalit jeho vlastní zkušenost. **Role interpreta** je pro zapojení se do tvůrčího procesu a pro jeho pochopení stejně **významná jako role diváka či tvůrce**.

Jako učitelé bychom neměli dopustit, aby některým vizuálně obrazným vyjádřením nebyla věnována pozornost, či aby byla dokonce odmítnuta z důvodu, že nemáme čas se jimi vzhledem k jejich zvláštnosti zabývat. Příležitost k interpretaci by měly dostat všechny děti. Protože často není možné dát během jediného vyučovacího bloku příležitost všem, měli bychom důsledně dbát na to, aby se všechny děti mohly vystřídat co možná nejrovnoměrněji.

Učitel by se měl při rozpracovávání obsahu učiva zaměřit na to, aby žákovi poskytl:

- **širokou nabídku různorodých vjemů** vizuálních, hmatových, sluchových i kinestetických tak, aby žák dostal příležitost uvědomovat si a reflektovat své vjemy a s nimi spojené prožitky, a aby měl možnost je zachytit osobitým vizuálně obrazným vyjádřením;
- **dostatek času** si různost vjemů uvědomovat, přemýšlet o nich a vyhledávat záměrně kolem sebe objekty, u kterých se výrazný vjem dá předpokládat již z povrchu, textury, tvaru, objemu, barevného kontrastu, materiálu atd.;
- **možnost vědomě zapojovat smysly a porovnávat způsoby vnímání**, porovnávat vlastní záznamy vjemů se záznamy ostatních, uvědomovat si shodnosti a rozdíly, zjišťovat zda v průběhu času dochází ke změnám ve vnímání či způsobech jejich vyjádření, vytvářet si přiměřenou formou osobní dokumentaci;
- **příležitost vnímat a interpretovat různorodá vizuálně obrazná vyjádření** umělecká, běžně užívaná i vlastní a umožnit sdělovat své jedinečné pocity, vjemy a prožitky, vlastní názory, postřehy, i kritické soudy.

b) Ověřování komunikačních účinků

Obsahem jsou činnosti, které umožňují žákovi utváření obsahu vizuálně obrazných vyjádření v procesu komunikace a hledání nových i neobvyklých možností pro uplatnění výsledků vlastní tvorby, děl výtvarného umění i děl dalších obrazových médií.

Je důležité, aby činnosti zaměřené na ověřování komunikačních účinků vizuálně obrazného vyjádření (tvoří jednu ze tří částí obsahu učiva) nebyly zaměňovány za fázi učitelova hodnocení ať již výsledků či průběhu tvůrčí činnosti jako součásti výuky. Teprve to, **jakým způsobem je kdo schopen v procesu komunikace sdělovat účinky vizuálně obrazného vyjádření** jako tvůrce či interpret, je možné učinit **předmětem hodnocení**.

Proto, aby tuto část obsahu bylo možné vůbec realizovat (fáze ověřování komunikačních účinků je zcela přirozenou součástí procesu umělecké tvorby), je zapotřebí, aby učitel k tomu vytvořil prostor a podmínky.

Prostor můžeme vytvořit tehdy, pokud si uvědomíme, že není obecně správná výtvarná výchova, ale že jde vždy o výtvarnou výchovu, která probíhá ve vzájemné interakci konkrétního učitele s konkrétními žáky. Že nejsou obecně správná vizuálně obrazná vyjádření, k nimž bychom své žáky měli dovést, ale že záleží na tom, abychom umožnili žákům zjišťovat a ověřovat jejich účinnost. Žák má mít v procesu komunikace možnost nabídnout svůj vlastní způsob komunikace i vlastní originální interpretaci i prezentaci.

Pokud je vytvořena vstřícná atmosféra, můžeme očekávat velmi zajímavá vysvětlení i osobité způsoby sdělování. Mohou nás okamžitě nadchnout, vyvolávat bouřlivou debatu, či ohleduplné mlčení. To vše je možné a je to v pořádku. Se všemi situacemi bychom měli počítat a dbát na to, aby nikdy nedošlo k ponížení důstojnosti tvůrce či interpreta tím, že bychom mu neumožnili v rovnocenném dialogu a způsobem, který si zvolí, svá vysvětlení obhájit.

Přístupovat k žákovi individuálně je zapotřebí nejen při jeho vlastní tvorbě, ale i tehdy, kdy výsledky tvorby své i ostatních interpretuje, či jejich účinnost ověřuje při komunikaci. Měli bychom být schopni rozpoznat jeho předpoklady k určitému způsobu komunikace (nezapomínat i na komunikaci nonverbální) a vytvořit mu příležitost, aby se mohl po této stránce rozvíjet. Žáci se společně se svým učitelem mají učit nalézat a uplatňovat různé způsoby komunikace a interpretace.

Učitel výtvarné výchovy by měl být schopen nabídnout svoji vlastní interpretaci se stejnou upřímností a nasazením, jaké vyžadujeme od svých žáků. Nejdůležitější však je, aby svoji interpretaci nabízel pouze jako jednu z možností, nikoli jako

jedině správnou. Teprve pak se podaří vytvořit prostředí důvěry a partnerských vztahů. Tvorba není možná tam, kde je zdvižený prst autorit.

Učitel by se měl při rozpracovávání učiva zaměřit na to, aby žákovi poskytl:

- dostatek příležitostí pro interpretaci vlastního vizuálně obrazného vyjádření, pro porovnávání a svých interpretací s interpretacemi odlišnými, možnost své interpretace prezentovat nejen i textem či originálně zvolenou formou;
- různorodé možnosti prezentace ve veřejném prostoru, kde budou do komunikačního procesu zapojeni nejen učitelé a žáci jedné školy, ale i rodiče a veřejnost, podílet se na přípravě prezentace, propagaci, vlastním průběhu výstavy či doprovodných programech;
- nabídku inspiračních zdrojů (internet, odborné publikace, vyprávění atd.) pro hledání nejrůznějších kontextů důležitých pro pochopení osobnosti a záměru autora, procesu vzniku díla a jeho uplatnění;
- možnost zapojit se do komunikačního procesu jako divák interpret i tvůrce přímo v galeriích a muzeích, nabízet podle svých možností své originální interpretace, kriticky posoudit i interpretace vnímané jako interpretace autorit;
- možnost výběru a uplatnění vizuálně obrazných vyjádření vlastní i umělecké produkce, zaměřit pozornost na současné umění, důležitá je i oblast běžné mediální produkce včetně reklam, neboť se často výrazněji než umělecké dílo podílí na utváření nevědomého základu hodnocení;

c) Uplatňování subjektivity

Obsahem jsou činnosti, které vedou žáka k uvědomování si a uplatňování vlastních zkušeností při tvorbě, vnímání a interpretaci vizuálně obrazných vyjádření.

Možnost uplatňovat vlastní subjektivitu se stává ve výtvarné výchově podmínkou pro veškerou tvůrčí činnost žáků. Každému je potřeba umožnit nahlížet a rozvíjet takový způsob vyjádření, ve kterém se může jako neopakovatelný jedinec v co největší míře své osobitosti uplatnit.

Přejeme si, aby žák svoji subjektivitu uplatňoval, ale mnohdy pro to neumíme nabídnout vhodné činnosti a někdy mu to neumožňujeme (byť nevědomky) i způsobem výuky. To se může stát nejen při vlastní tvorbě, ale i v rovině interpretace - můžeme svým názorem ovlivnit děti do té míry, že nereagují samy za sebe, ale potvrzují to, co si myslíme my.

Pro rozvoj kreativity je velkým přínosem, že i v oborech jiných oblastí se dává žákovi prostor, aby vyjadřoval své originální myšlenky, názory a postoje, poznával sám sebe, odhadoval své schopnosti a možnosti se rozvíjet, nahlížel originální řešení, a nabízel je v procesu komunikace ostatním.

Pro uplatňování subjektivity přináší výtvarná výchova (stejně jako ostatní obory oblasti umění a kultura) zcela specifické a ničím jiným nenahraditelné možnosti a způsoby jejího vyjádření, kdy se nelze do procesu poznání a komunikace zapojit jinými než uměleckými prostředky.

Nastupuje zde však celá řada otázek spojená s hledáním takového pojetí výuky, které by v co nejširší míře uplatňování subjektivity umožňovalo. Pro učitele v této souvislosti zůstává v popředí zájmu vhodný výběr námětů či tematických celků. Je třeba volit taková témata, která již svým obsahem podporují variabilitu přístupů i zpracování a vybízejí k samostatné volbě prostředků. A to nejen těch, které už žák má vyzkoušené, ale i těch, které vzhledem k hledání osobitého způsobu vyjádření vlastní zkušenosti skrze téma umožňují experimentování, kombinování, či netradiční uplatnění.

Pro zajímavost si jen zkusme položit otázku, zda často se stále ještě vyskytující obtisknuté podzimní listy, či podzimní krajina s opadanými stromy a papírovým drakem, jsou právě těmi náměty, která umožní dětem uplatňovat subjektivitu, experimentovat s výtvarně vizuálními prostředky a uplatňovat postupy, se kterými pracuje současné výtvarné umění.

Je těžké jednoznačně stanovit, kdy se námět stává banálním, zrovna tak není možné říci, že určitá témata zakládají již sama v sobě možnost kreativního přístupu. Avšak, jestliže sám název nás již navádí k vžitým schématům, bude pak takřka nemožné (pokud nebude uveden zajímavý kontext a my sami nebudeme přesně vědět, k čemu máme prostřednictvím tématu žáka přivést a co jej naučit) vytvořit takové podmínky, aby se nabízející schematické řešení překonalo, aby se osobitý přístup a subjektivitu v plné míře podařilo uplatnit.

V každé třídě se vždy najde alespoň jedno natolik nadané dítě, že bude vždy jeho vyjádření osobité. Pokud je ale nepovzbudíme k experimentování a neporadíme mu možnosti jiných způsobů vyjádření či přístupu k námětu, jen těžko mu umožníme jeho rozvíjení. Může se stát, že jeho doposud obdivované osobité vyjádření se posléze stane klišé, ze kterého se jen těžko vymaní.

Učitel by se měl při rozpracovávání obsahu učiva zaměřit na to, aby žákovi poskytl:

- různorodé interakce se světem tak, aby měl posléze žák možnost si sám uvědomovat které z osobních zkušeností byly pro něj významné natolik, že je stojí za to dále rozvíjet a pro jejich vyjádření volit různé přístupy i způsoby;
- příležitosti pro vyjádření svého vlastního originálního přístupu ke světu v provázanosti vnímání, tvorby a interpretace, možnost osobní volby a osobního přístupu k tématu tak, aby vizuálně obrazné vyjádření v co nejširší míře vyjadřovalo jeho vlastní prožitky, myšlenky i dosavadní zkušenosti;
- podmínky pro uplatňování individuálních schopností tak, aby se žák mohl rozvíjet a seberealizovat při projektech v rámci výtvarné výchovy či projektech mezioborových a svým osobním přispěním ovlivňovat jejich průběh;
- podněty pro vytváření osobní dokumentace žáka, která bude mapovat tvůrčí proces od prvních rozvah až po finální výsledek;

PŘÍSTUP K OBSAHU

Rozčlenění a vymezení základního obsahu učiva (na *Rozvíjení smyslové citlivosti, Uplatňování subjektivity ve vizuálně obrazném vyjádření, Ověřování komunikačních účinků vizuálně obrazného vyjádření*) slouží převážně k tomu, aby se učitel při zpracovávání osnov mohl cíleně zaměřit na takové učivo (tvůrčí činnosti), které se k jednotlivým doménám vztahuje a může se tak stát prostředkem pro naplnění komplexně pojímaných očekávaných výstupů.

V rámci určitého časového úseku můžeme na jednu z částí učiva výrazněji zaměřit pozornost a věnovat se jí do větší hloubky. Nemělo by se však stát, že by některá část obsahu byla v rámci jednoho ročníku zcela vynechána, i když je možné, a někdy i výhodnější zpracovávat osnovy ne do ročníků, ale do období.

¹ Vzdělávacími obory oblasti povinně zařazenými do vzdělávání je Hudební výchova a Výtvarná výchova. Vhodné je zařazení do pojetí oblasti na úrovni školního vzdělávacího programu Dramatická výchova jako doplňující vzdělávací obor. Zařazením všech třech vzdělávacích oborů může žák lépe a uceleněji získat poznatky o jednotlivých druzích umění, o jejich vzájemných vazbách a přesazích a získané vědomosti tak osobitěji uplatnit při svých vlastních záměrech nejen klasické a běžné, ale i multimediální produkce.

Dostupné z: <https://clanky.rvp.cz/clanek/c/g/43/POJETI-VYTVARNE-VYCHOVY-V-RAMCI-VZDELAVACI-OBLASTI-UMENI-A-KULTURA.htm>